

ADAMIK TAMÁS (SZERK.): LATIN IRODALOM AZ ÁTMENETI KORBAN: 9–11. SZÁZAD. A KERESZTÉNY EURÓPA KITELJESEDÉSE¹

SZÉKELY MELINDA

Örömmel vettem kézbe Adamik Tamás *Latin irodalom az átmeneti korban: 9–11. század. A keresztény Európa kiteljesedése* című könyvét (Budapest: Kalligram, 2020), amely igen érdekes, értékes és hiánypótló munka, hasonlóan a sorozat korábban megjelent kötetéhez.² A címben jelzett „átmeneti kor” elnevezés arra utal, hogy a zűrzavaros, véres háborúktól, a viking, szaracén és magyar rablóhadjáratoktól sújtott IX–XI. századok időszaka átmenetet képez a Karoling-reneszánsz és a „kiteljesedő középkor magasrendű, kifinomult irodalma között”.³ A munka informatív és elemző is egyben, jól vegyíti ezt a két törekvést. A kötet egy rövid kortörténeti és irodalomtörténeti áttekintéssel kezdődik, majd a legfontosabb szerzők élete és műveik bemutatása következik 15 alapos, részletgazdag fejezetben. Minden egységet bibliográfia zár, ahol a mérvadó magyar és idegen nyelvű szakirodalomról tájékozódhat az olvasó. A könyv figyelemre méltó erénye a korabeli művekből fordított számos színes részlet, amelyek közül több is első ízben olvasható magyar nyelven Adamik Tamásnak köszönhetően.

A korszak történeti munkáinak címeit és műfajait megvizsgálva a következőket találjuk: *Annales*, *Historiae*, történeti életrajz, történeti monográfia, egy germán nép története. A hasonlóság szembeötlő, egyértelműen a klasszikus római irodalom szerzőinek műfaji mintáit követik. A Kr. e. I. századi Sallustius volt az, aki először

¹ A következő három írás csupán látszólag könyvrecenzió. 2022-ben jelent meg az utolsó kötet Adamik Tamásnak a középkor latin irodalmát bemutató sorozatában. Az ebből az alkalomból tartott könyvbemutatón négy előadás hangzott el, amelyek nem csupán a megjelent kötetekre, hanem a középkor latin irodalmának egy-egy jelenségére, kiemelten érdekes szerzőjére különféle nézőpontok alapján. Ezért látszott helyesnek, hogy az előadások publikált változatai együtt, a *Disputa* rovat keretein belül jelenjenek meg (a főszerkesztő megjegyzése).

² Adamik (szerk.): *Római irodalom a kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Budapest: Kalligram, 2009; Adamik (szerk.): *Latin irodalom a kora középkorban: 6–8. század. A keresztény Európa születése*. Budapest: Kalligram, 2014; Adamik (szerk.): *Latin irodalom a Karoling-korban: 8–9. század. A keresztény Európa megerősödése*. Budapest: Kalligram, 2017. A legújabb kötet: Adamik (szerk.): *Latin irodalom az érett középkorban: 12–13. század. A keresztény Európa virágkora*. Budapest: Kalligram, 2022.

³ Adamik: *Latin irodalom az átmeneti korban*, 24.

a *Historiae* címet használta saját kora eseményeinek a leírásához; így is fordítjuk: „Korunk története”. A Kr. u. I–II. században Tacitus, az egyik legnagyobb hatású római történetíró művei: *Annales*, *Historiae*, Iulius Agricola életrajza, *Germania* monográfia. Az életrajzoknál a II. század elején alkotó Suetonius hatása is megfigyelhető. Ezek a szerzők voltak a IX–XI. századi történetírók mintaképei a címek, a témák, a nyelv és a stílus tekintetében is. Szívesen használnak antik kifejezéseket is a műveikben, mint például a szász szerzetes, Widukind. Megjelenik a középkori beszélt latin nyelv néhány kiejtésbeli sajátossága is, ahogy a longobard Liutprand művében is láthatjuk.⁴ Az ókori *auctor*okhoz hasonlóan az átmeneti kor történetírói közül többen is fontos udvari hivatalos töltenek be, például Liutprand vagy a burgund Wipo, mint egykor Sallustius, Suetonius vagy Tacitus, utóbbi legalábbis Domitianus császár halála után.

A korszak történetírói közül négy jelentős szerzőt emelek ki: Corveyi Widukind, Cremonai Liutprand, Reimsi Richer, valamint Wipo személyét és munkásságát.

Widukind bencés szerzetes, szász történetíró, a X. század második felében alkotott.⁵ Előkelő szász családból származott, 16 éves kora körül került Corvey monostorába, ahol kitűnő képzést kapott.⁶ Életét az apátság falai között töltötte. Egyetlen ránk maradt műve a *Rerum Saxonicum libri tres*,⁷ amit a fiatal Matilda hercegnőnek, Nagy Ottó császár leányának, Quedlinburg apátnőjének ajánlott.

A X. században a szász uralkodóház felemelkedésével szükségessé vált a szászok eredetéről legendás őstörténetéről írni. Mint ahogy egykor a rómaiak egészen a trójai hősig, Aeneasig vezették vissza eredetüket, a britek Brutustól, Aeneas dédunokájától, a frankok Franciótól, Hektor fiától,⁸ vagy a gótok Sevillai Izidor szerint Magógtól, Jafeth fiától származtatták magukat,⁹ a szászok Widukind szerint a normannoktól vagy – ahogyan írja, ifjú korában hallotta valakitől – a világhódító

⁴ Uo., 122, 124.

⁵ Uo., 192–218.

⁶ Widukind valószínűleg nem elsőszülött fiú volt a családjában. A késő római korban alakult ki az a szokás, hogy az előkelőbb családok felajánlották gyermeküket az egyháznak (*oblatio*), hogy megakadályozzák a családi vagyon szétaprózódását. A legidősebb fiú lett az örökös, a fiatalabb fiúk számára egyházi vagy katonai pályát választottak. Vö. Székely Melinda: Szegénység és szegénygondozás Rómában = Dobos Alpár – Petruț Dávid – Berecki Sándor – Vass Lóránt – Pánczél Szilamér Péter – Molnár-Kovács Zsolt – Forisek Péter (szerk.): *Archaeologia Transylvanica. Studia in honorem Stephani. Cluj-Napoca – Târgu Mureș – Budapest: Transylvanian Museum Society – Mureș County Museum – Martin Opitz Publishing House, 2015, 85–90, itt 87.*

⁷ Magyar László András fordításában olvasható: *Widukindus Corbeius: A szász történet három könyve*. Ford. Magyar László András, az előszót és a jegyzeteket írta Lőkös Péter. Budapest: Eötvös József, 2009.

⁸ Nennius *Historia Brittonum* 10; *Fredegar Historia Francorum* II. 4.

⁹ *Isid. Hist. Goth. 1d*; Sevillai Izidor: *A gótok, vandálok és szvévek története*. Fordította, jegyzetekkel, bevezető tanulmánnyal ellátta Székely Melinda. Szeged: JATEPress, 2008, 29. Jafeth Noé egyik fia volt a hagyomány szerint.

Nagy Sándor makedón katonáitól származnak, akik Sándor halála után szétszóródtak a földkerekségen.¹⁰

A szászok korai történetéhez Widukind a szóbeli hagyományra támaszkodott: mondákat, germán dalokat használhatott fel. A területszerzésnél például a szászok egy halom arany nyakláncot és karkötőt cseréltek egy tál földért, a földet azután szétszórták, és így foglalták el a lakóhelyet. Germán dalokat említ már Tacitus is *Annales* című művében (II. 88, 3): Arminius tetteit még 100 évvel később, Tacitus korában is énekeltek a germánok.¹¹ A szászok késő ókori, kora középkori történetéhez Widukind merített Beda *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (Az angol nép egyháztörténete), Jordanes *Getica* (A gótok eredete és tettei), valamint Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* (A longobardok története) című munkáiból is.

Widukind művének nagy része a szász királyi udvar politikai és katonai eseményeivel, főként I. (Nagy) Ottó, a Német-római Birodalom megalapítójának korával, legfontosabb győzelmeivel a magyarok és a szlávok ellen, valamint sikeres hódításaival foglalkozik. Viszonylag részletesen számol be a magyarok kalandozásairól és az augsburgi csatáról is.

Widukind a szülőföldjéről, a szász helyszínekről ír elsősorban, így például Ottó császárrá választását Rómában nem is említi. Kortársa, a longobard Liutprand hasonlóan Nagy Ottó császár viselt dolgairól ír, de számára Itália, a Mediterraneum lesz a fő helyszín.

Liutprand (920–972) előkelő, befolyásos családban született.¹² A pavai királyi udvarban élt, és tanulmányait is itt végezte főként II. Berengár itáliai király uralma alatt. 949-ben Berengár követeként Bizáncba utazott VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császárhoz, és az itt látottak fölöttébb lenyűgözték. Visszatérte után, 956-ban valamilyen okból rossz viszonyba került Berengárral, így elhagyta Itáliát, a művében később *tyrannos*nak nevezte a királyt. Ottó német király udvarába menekült, ahol örömmel fogadták a keletet jól ismerő, kiváló nyelvtudású diplomatát. 962-ben Ottót Rómában császárrá koronázták, ő pedig cremonai püspökké nevezte ki Liutprandot. 968-ban ismét Konstantinápolyban járt követként, ezúttal II. Niképhorosznál, akiről rendkívül elfogultan ír: „Termete törpe, kicsiny vakondszerű szemei vannak, hájféjét rövid, sűrű, félig ősz szakáll ékteleníti, rövid nyakarút, dús és sűrű haja egy disznó képmását kölcsönzi neki.”¹³ A német császárok viszont határozottan szépek és fenségesek a leírásában. A bizánci császár szerint Ottó jogtalanul foglalta el Rómát, Liutprand viszont azt válaszolja, hogy az ő ura nem elfoglalta, csak „felszabadította” a várost. Ottó kérése, hogy fiának bizánci

¹⁰ Adamik (szerk.): Latin irodalom az átmeneti korban, 198.

¹¹ Vö. Székely Melinda: Calamitas atrocissima (Teutoburgi-erdő, Kr. u. 9) = *Aetas* 16 (2001) 2, 5–14, itt 6.

¹² Adamik (szerk.): Latin irodalom az átmeneti korban, 119–120.

¹³ Uo., 137; Süttő Szilárd fordítása.

császárléányt kérjen feleségül, felháborítja az udvart: „hallatlan dolog, hogy bíborban született apának bíborban született leánya idegen néppel keveredjen”. A keleti udvar ugyanis ekkor hatalmának és fényének csúcspontján volt, számukra csak egy császár létezett, a bizánci, Ottót pedig barbár, jogtalan uralkodónak tartották, ezért bántak megalázóan a követével is.¹⁴

Liutprand három történeti művet hagyott az utókorra. Az *Antapodosis* (Visszafizetés) című munka főként Németország, Itália és Bizánc történelméről szól, 958–962 között írta. Új irodalmi műfajt teremtett vele: a támadó hangvételű emlékiratot.¹⁵ A művet Recemundnak, a dél-hispaniai Elvira város püspökének ajánlotta, aki arra kérte Liutprandot, hogy „egész Európa” történetét írja meg. A prózában és versben írt munkában a kalandozó magyarokról is olvashatunk. Liutprand *Liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris* (Nagy Ottó császár viselt dolgai) című műve Ottó 962-es itáliai bevonulásától 964-ig tárgyalja az eseményeket. A harmadik munka a 968-as konstantinápolyi követjárásról írt beszámoló: *Relatio de legatione Constantinopolitana*.¹⁶

Widukind és Liutprand idősebb kortársa, a frank szerzetes, Reimsi Richer (Richerus) 940 körül született, és valamikor 998 után halt meg. *Historiae* (Korunk története) című művét négy könyvben írta meg.¹⁷

Reims a X. század utolsó évtizedeiben a korabeli kulturális élet centrumává vált. Az egykor kelta alapítású város környékéről számtalan ókori római felirat maradt fenn, rajta büszkén hirdetik: *civis Remus*, Remus polgár. Még a késő római Britannióból is került elő olyan felirat, ahol megjelenik a *civis Remus* kifejezés.¹⁸ A reimsi Flodoard (Flodoardus) a X. században alkotja meg azt a mítoszt, hogy a Rómát alapító Romulus testvére, Remus mégsem halt meg bátyja kezétől, hanem embereivel elvándorolt, és egy új várost alapított, ez Remus, a mai Reims. Flodoard azt sugallja ezzel a mítosszal, hogy Róma mellett Reims a másik nagy jelentőségű város. Eredetileg azonban egy kelta törzs neve. Megemlítem, hogy a városban a III. században egy hatalmas, három íves Mars-kaput építettek: a római világ legnagyobb diadalíve ez, 13 méter magas, 32 méter hosszú, hatalmas emlékmű, belső domborművén Romulus és Remus jelenete látható.

Reimsi Richer négykötetes *Historiae* című munkája a Nyugati Frank Királyság 888 és 995 közötti eseményeit mutatja be, és Reimsi Hinkmar *Annales* művének

¹⁴ Uo., 138.

¹⁵ Uo., 24.

¹⁶ Classen, Peter: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Budapest: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2005. Liutprand történeti munkáit Süttő Szilárd fordításában olvashatjuk magyarul.

¹⁷ Adamik (szerk.): Latin irodalom az átmeneti korban, 219–238.

¹⁸ L. Septimius, Britannia Prima helytartójának (*praeses*) felirata. Collingwood, R. G. – Wright, R. P.: The Inscriptions of Roman Britain. I: Inscriptions on Stone. Addenda and Corrigenda: Tomlin, R. S. O. Oxford, 1995, 103.

folytatásának tekinthető. Az első két könyvében Richer elsősorban Flodoard *annales*ére támaszkodik, 969 után már a saját értesüléseit foglalja írásba. Központi szerepet foglalnak el a 885–888-as normann betörések és a 987-es királykoronázás, melynek során a frank uralkodók helyett első ízben lépett trónra a Capeting-ház.¹⁹ Richer *Historiae* című művének kéziratát 1833-ban Georg Heinrich Pertz fedezte fel a Bambergi Állami Könyvtárban.

Richer Reims érsekének, Gerbertnek a tanítványa volt, neki ajánlja művét a prologusban.²⁰ Richer csodálta mestere komoly tudományos tevékenységét a *quadri-vium*, vagyis az aritmetika, a zene, a geometria és az asztronómia területén, így ír róla: „nagy tehetségű és csodálatos ékesszólású férfi, aki nemsokára egész Galliát, mint egy lobogó égő gyertya bevilágította”.²¹ Richer viszont az orvostudomány iránt érdeklődött szenvedélyesen, ezért például az utolsó Karoling uralkodók betegségeit igen részletesen ecsetelte. A különböző betegségeket kívánta tanulmányozni, ezért Reimsből Chartres-ba utazott barátjához, Heribrand klerikushoz. Az utazás nehézségeiről írt munkája, a *De difficultate sui itineris ab urbe Remorum Carnotum* bemutatja a korabeli viszonyokat: a hídon például akkora lyukak voltak, hogy a lovak lába alá pajzsot és talált deszkákat kellett helyezni, hogy átjussanak a folyó felett.²²

1027-től, a szász császárok kihalása után a száli frank dinasztia kerül hatalomra, az ő történetírójuk a burgund Wipo, aki 995–1050 között élhetett.²³ Wipo pap, költő és történetíró, II. Konrád udvari káplánja volt, és valószínűleg fia, III. Henrik tanítója, akinek számos művet ajánlott. Konrádot 1024-ben királlyá választották, három évvel később, 1027-ben pedig német-római császár lett. Wipo nagy valószínűséggel követte a császárt Burgundiába (1033) és a szlávok ellen (1035) folytatott hadjárataira, ugyanis mindkettőről részletesen tudósít írásaiban. Wipo életéről keveset tudunk, alig többet, mint amire írásaiból következtetni lehet. A neve valószínűleg becenév, de csak ezt az alakot használja műveiben. Fő műve a *Gesta Chuonradi II. imperatoris* (II. Konrád császár tettei) című, 40 fejezetből álló életrajz, ami Konrád uralkodásának legfontosabb forrása. Az elbeszélés Konrád 1024-es királlyá választásával kezdődik, az uralkodásán keresztül folytatódik annalisztikus formában, és 1039-ben bekövetkezett halálával zárul. Wipo fő forrása saját emlékei és az udvar más tagjaitól származó szóbeli jelentések voltak, de felhasznált egy korábbi, 997-ben írt

¹⁹ Capet Hugót tekintik az első francia királynak, és ettől kezdve használják a Francia Királyság elnevezést.

²⁰ Gerbert (938–1003) Reims érseke 991–998 között, majd II. Szilveszter néven népszerű és nagy hatású pápa (999–1003). Adamik: Latin irodalom az átmeneti korban, 221–222.

²¹ Uo., 231.

²² Uo., 236. Richer művéből eddig csak néhány rövid részlet jelent meg magyarul: Mezey László (szerk.): Krónikások – krónikák. Szemelvények középkori krónikákból I. Ford. Lackner Béla, Léczes Károly, Pataki János. Budapest: Gondolat, 1960, 83–86.

²³ Adamik (szerk.): Latin irodalom az átmeneti korban, 385–410.

krónikát is. Wipo általában nagyon pozitívan mutatja be Konrádot: *Gloriosissimus imperator* (igen dicső császár), aki „békére és háborúra egyaránt alkalmas”.²⁴ Olykor módosít a tényeken, hogy Konrád jobb példaként szolgáljon. Kijelenti azonban, hogy hajlandó kritizálni Konrádot a hibák miatt, és alkalmanként meg is teszi, például a császár egyházzal kapcsolatos viselkedését tárgyalva.²⁵ Fiát, III. Henrik királyt az erények és a béke barátjaként említi.

Wipo több helyen is azt írja, hogy a királyság lényege a jó törvények hozása, betartása és betartatása.²⁶ Hangsúlyozza a tudás és a műveltség fontosságát is. A történetírás szerepét és jelentőségét is kiemeli: „nehogy az emlékezetes erényt a feledékenység rozsdája fedje be”.²⁷ Wipo történeti munkájából részletek jelentek meg a *Krónikások – krónikák* című munka II. kötetében²⁸ és *Az államalapítás korának írott forrásai* című kötetben. Utóbbiban a magyar vonatkozású részeket olvashatjuk.²⁹

Az átmeneti kor, a IX–XI. század a középkori latin irodalom utolsó olyan időszaka, amely még a klasszikus római irodalom utóéletének is tekinthető, ugyanis a korszak latin nyelvű szerzői a klasszikus római irodalmi művekből vették műfaji és nyelvi mintáikat. Új irodalmi műfajok is születtek a korban, mint a szekvencia³⁰ vagy a támadó hangvétellű emlékirat, utóbbi Cremonai Liutprand történetíró nevéhez fűződik. A korábbi századokban oly kedvelt világkrónika, az egyetemes történelem viszont háttérbe szorult, mivel ebben a korban kezdenek elkülönülni egymástól Európa egyes területei, például Franciaország Németországtól.

Adamik Tamás munkája hiánypótló, gondolatébresztő, gazdagon idéz az eredeti forrásokból, így kézikönyvként és tankönyvként egyaránt használható, fontos kötet.

²⁴ Uo., 394–395.

²⁵ Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999, 177.

²⁶ Adamik (szerk.): *Latin irodalom az átmeneti korban*, 390–391.

²⁷ Uo., 394.

²⁸ Mezey (szerk.): *Krónikások – krónikák*, II, 8–22.

²⁹ Kristó (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*, 177–182. Ford. Thoroczky Gábor.

³⁰ A Wipónak tulajdonított Húsvéti szekvencia bekerült a húsvét liturgiájába is.